

Sławomir Wnęk

Boguchwała od drugiej połowy XIX wieku : wybrane zagadnienia

Rocznik Kolbuszowski 15, 345-377

2015

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Boguchwała od drugiej połowy XIX wieku. Wybrane zagadnienia

Wstęp

Dnia 1 stycznia 2008 r. Boguchwała ponownie została miastem. Decyzja Komitetu Stałego Rady Ministrów z dnia 17 lipca 2007 r. o utworzeniu miasta Boguchwała nawiązywała do wydarzeń z 16 czerwca 1728 r. Tego dnia Teodor Lubomirski¹, właściciel klucza boguchwalskiego, nie tylko zmienił nazwę miejscowości z Piotraszówka na Boguchwała, ale także nadał jej prawa miejskie. Z odpisu zaginionego oryginału dowiadujemy się, że: „We Wschowej 16 czerwca 1728 roku, król polski August II Sas pozwolił Teodorowi Lubomirskiemu, aby w dziedzicznej wsi Piotraszówka w województwie ruskim, ziemi przemyskiej leżącej, erygował miasteczko Boguchwała, któremu to miasteczku nadał część rocznych jarmarków i targi tygodniowe co niedziela”².

To była nieudana lokacja, tak więc miasto nie powstało i planowany przez Lubomirskiego dynamiczny rozwój Boguchwały nie doczekał się realizacji. Podobnie jak Boguchwała, w fazie planów pozostała budowa innych ośrodków miejskich znajdujących się w jego dobrach, to jest Grodzisko i Żołyńca, położonych nad dolnym Wisłokiem. Na przełomie lat 30. i 40. XVIII wieku Lubomirski próbował je w ten sposób podnieść ekonomicznie. Nie udało się w Boguchwale stworzyć porównywalnego z Rzeszowem ośrodka miejskiego, jak zamierzał Lubomirski. Godnym podziwu był rozmach prac rozpoczętych około 1725 roku. Materiałną

¹ Teodor Lubomirski (1685-1745), działacz polityczny, wojewoda krakowski, właściciel klucza boguchwalskiego w latach 1724-1745.

² K. Majewski, *Zespół pałacowy w Boguchwale*, w: *Architektura rezydencjonalna i obronna województwa rzeszowskiego*, Łańcut 1972, s. 106.

wartością tych zmian prowadzonych w szybkim tempie, co cechowało Lubomirskiego w jego poczynaniach urbanistycznych, było zbudowanie kompleksu kościelno-pałacowego (1725-1735) z myślą o mieście. Boguchwała należała do Lubomirskich do 1763 roku. Kolejnymi właścicielami Boguchwały byli Starzyńscy, Konarscy i najdłużej Straszewscy w latach 1803-1901 oraz przez niespełna dwie dekady Zenon Suszycki³, a po jego śmierci w 1912 roku Wanda z Zawadzkich Suszycka⁴. Wanda Suszycka, ostatnia właścicielka obszaru dworskiego Boguchwała-Lutoryż, 22 maja 1921 r. wypełniła wolę zmarłego męża i na mocy testamentu przekazała majątek na cele społeczne. Powstała na tych gruntach Fundacja Naukowo-Rolnicza im. Zenona i Wandy Suszyckich w Boguchwale. Celem fundacji było popieranie nauki w zakresie gospodarstwa rolnego i leśnego oraz prowadzenie stacji doświadczalnych, związanych z hodowlą bydła.

Na podstawie dekretu PKWN o reformie rolnej, majątek w Boguchwale przekazano w administrację Zarządowi Państwowych Nieruchomości Ziemskich od jesieni 1944 roku do połowy 1946 roku. W tym czasie majątek ten wchodził w skład Państwowych Nieruchomości Ziemskich z siedzibą w Gorajewicach. Od końca 1946 roku do 30 czerwca 1947 r. majątek był częścią Izby Rolniczej, potem podlegał Wojewódzkiemu Związkowi Samopomoc Chłopska, następnie Państwowemu Instytutowi Naukowemu Gospodarstwa Wiejskiego w Puławach. W 1951 roku majątek przekazano w administrację Centralnemu Zarządowi Selekcji Roślin w Warszawie i występował pod nazwą Stacja Selekcji Roślin w Boguchwale. W 1968 roku w miejsce Stacji Selekcji Roślin utworzono Wojewódzki Ośrodek Doradztwa Rolniczego działający do 1990 roku. Od 1990 roku zadania fundacji Wandy i Zenona Suszyckich wykonuje Podkarpacki Ośrodek Doradztwa Rolniczego.

I. Wisłok w krajobrazie i gospodarce Boguchwały

W czasie organizowania się osady w drugiej połowie XIV wieku Wisłok wyznaczał kierunek i rodzaj rozwiązań osadniczych⁵. Odegrał kluczową rolę w dziejach gospodarczych, zwłaszcza w okresie staropolskim. Piotra-

³ Zenon Suszycki (1840-1912), działacz niepodległościowy (uczestnik powstania styczniowego) i filantrop, właściciel obszaru dworskiego Boguchwała-Lutoryż w latach 1901-1912.

⁴ Wanda z Zawadzkich Suszycka (1844-1921), od 1882 roku żona Zenona Suszyckiego, aktywnie wspierała dążenia niepodległościowe.

⁵ Z. Budzyński, *Zachodnia rubież polsko-ruska granicy etnicznej w końcu średniowiecza oraz w epoce nowożytnej*, w: *Początki osadnictwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, red. M. Parczewski, Rzeszów 1996, s. 215-220.

szówka, położona nad Wisłokiem, posiadała dobre warunki do organizacji małego portu rzecznego, który wykorzystywano do transportu towarów z okolicznych folwarków do Rzeszowa i stamtąd w głąb kraju⁶. Konstytucja sejmowa w 1589 r. podjęła decyzję o rozbudowie w Rzeszowie na Wisłoku portu rzecznego, który miał na celu usprawnienie transportu towarów. Decyzja ta nie pozostała bez wpływu na decyzję o budowie w Piotraszówce portu rzecznego na początku XVII wieku, gdy wieś należała do Andrzeja Ligęzy⁷. W latach 70. XVIII wieku Wisłok, na odcinku Boguchwała-Rzeszów, był rzeką spławną, a na potrzeby dominium funkcjonował port rzeczny, który dawał wymierne zyski, obsługiwany przez jedną barkę w dominium (Navigium sub Wisłok)⁸. Na tym odcinku Wisłoka, gdzie rzeka była głęboka, nurt porywisty, a brzegi miejscami wysokie, w XVII wieku był bród łączący Boguchwałę z Budziwojem. Bród ten spełniał również funkcje gospodarcze. Służył do pojenia bydła, przeprawy towarów i ludzi udających się w stronę budziwojską. Mapy przedstawiające nurt rzeki na odcinku boguchwalskim autorstwa Friedricha Miega z końca XVIII wieku oraz mapa katastralna z 1849 roku ilustrują niespokojny i zmienny nurt Wisłoka.

Starsze dokumenty źródłowe znacznie rozwijają naszą wiedzę na temat tej rzeki. W dokumencie założycielskim parafii z 1461 roku wymienia się Wisłok jako rzekę o wysokim brzegu, o głębokich wodach i gęstym zadrzewieniu. Stanowił on naturalną granicę beneficjum plebańskiego pochodzącego z nadania Mikołaja Piotraszewskiego⁹ proboszczowi ks. Waclawowi ze Słomnik¹⁰ i jego następcom. W tym dokumencie znajduje się również informacja o dwóch sadzawkach rybnych należących do plebana jako część uposażenia beneficjum plebańskiego, jak również sadzawkach należących do folwarku. Mapa Miega przedstawia sadzawki różnych rozmiarów, zlokalizowane w pobliżu starego koryta Wisłoka, zasilane wodami lokalnych strumyków i potoków, od których nazwę wziął znany od dawna, a do dziś funkcjonujący jeszcze przysiółek Sadzawki (ulica Akacyjowa).

Teodor Lubomirski zbudował kompleks pałacowo-kościelny, którego istotnym komponentem było otoczenie, szczególnie część ogrodowo-

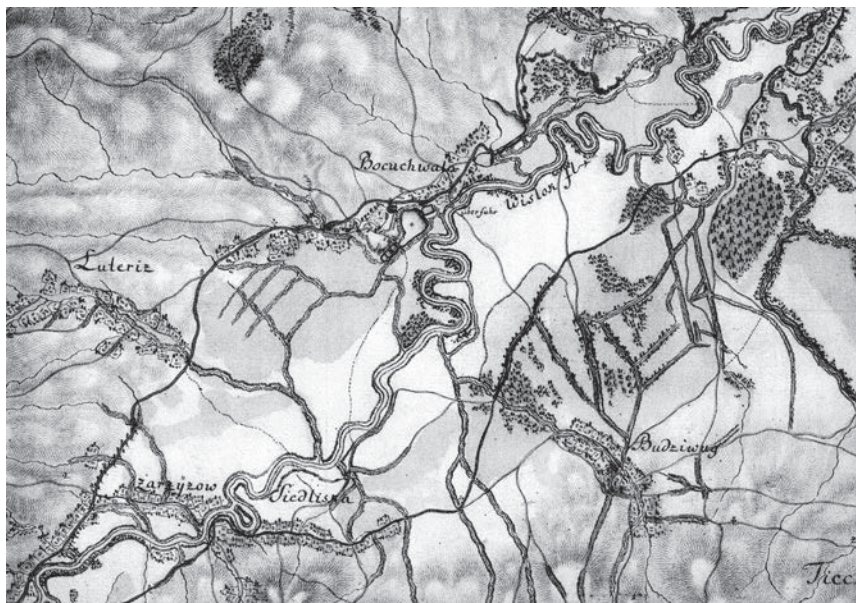
⁶ J. Półcwiartek, *Rzeka Wisłok w życiu i gospodarce człowieka doby nowożytnej*, w: *Wisłok. Rola rzeki w krajobrazie naturalnym i kulturowym regionu*, red. K. Ruszel, Rzeszów 1995, s. 85.

⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie [dalej: AGAD], Archiwum Radzyńskie Potockich, sygn. 8.83.

⁸ Centralne Historyczne Archiwum Ukrainy we Lwowie [dalej: CHAU], Namiestnictwo, t. 132, J. Półcwiartek, s. 99.

⁹ Mikołaj Piotraszewski, właściciel Piotraszówki, zmarł przed 1478 r.

¹⁰ Waclaw ze Słomnik, ksiądz diecezjalny, pierwszy proboszcz w Piotraszówce od roku 1461 do roku około 1479.

Ilustracja 1. Boguchwała według mapy Friedricha Miega z końca XVIII w.

-stawowa, położona w części południowo-wschodniej kompleksu. Staw z wyspą usytuowaną w jego środkowej części, z widokiem na pałac, zasilany był wodami lokalnych strumyków przez otwór w grobli.

Mapa Miega pozwala określić nurt Wisłoka na boguchwałskim odcinku jako kręty i niespokojny. Rzeka zasilana wodami górskimi i ich lokalnymi dopływami, gotowa była w każdej chwili zmienić dotychczasowe położenie mimo działań zapobiegawczych właścicieli folwarku, np. Leona Konarskiego¹¹, który dla ochrony gruntów w niwie Jaroszkówka, szczególnie narażonej na wylewy Wisłoka, budował tamy. Dla Konarskiego i późniejszych właścicieli gruntów położonych w pobliżu rzeki wielkim problemem były częste wylewy Wisłoka rujnujące pola uprawne. W 1787 roku właściciel Konarski pisał: „Rzeka Wisłok, która koło gruntów Boguchwały i Lutoryża płynie, nie tylko nie przynosi pożytku, ale corocznie gruntów tych obydwoch wsi psując i używając, nie tylko, że użytkom szkody robi, ale i koszt wielki ma w gruncie, tam na tej rzece państwu przynosi”¹².

Szczególnie dotkliwe straty wykazywał ów właściciel w niwie Jaroszkówka, graniczącej z Wisłokiem: „Położenie tej niwy [Jaroszkówka – przyp. S. W.] nad rzeką Wisłokiem, wielkich kosztów corocznie od dominium

¹¹ Leon Konarski, właściciel Boguchwały od około 1787 do 1802 r.

¹² CAHU, Metryka Józefińska (1785-1788), fond 19, opis 5, t. 147.

wyciąga na tamy, które się teje robią dla utrzymania gruntów, tak od zepsucia ich, jako i od zalewów”¹³.

Destrukcyjny wpływ Wisłoka na uprawy leżące w zasięgu rzeki znalazł wielokrotne potwierdzenie w źródłach, nie znaczy to jednak, że sąsiedztwo Wisłoka przynosiło wyłącznie straty. Wisłok był rzeką spławną. W latach 70. XVIII wieku mały port rzeczny w Boguchwale obsługiwał jedyną w dominium barkę (*navigium sub Wisłok*)¹⁴.

Zasadnicze zmiany nurtu Wisłoka zostały dokonane na początku XX wieku za sprawą regulacji rzeki. W wyniku tych działań przesunięto rzekę o około 700 metrów w stronę Budziwoja, ograniczając w ten sposób szkody materialne powstałe w związku z corocznymi wylewami rzeki. W 1934 roku zachodnią i środkową Małopolskę nawiedziła powódź. W pierwszych dniach lipca 1934 roku padało przez kilka dni. Na skutek tych opadów wezbrały i powylewały rzeki, w tym Wisłok i jego dopływy: Potok Mogielnicki i Lubcza, czyniąc znaczne szkody z uwagi na to, że żywioł ten nastąpił w czasie żniw. Ksiądz Józef Przybyła¹⁵, przerażony ogromem strat, zanotował w kronice parafialnej ten epizod: „Rzeka, która płynie przez Boguchwałę koło starej gorzelnii, a płynie od Mogielnicy, wezbrała i wylała tak wysoko, że pomiędzy zalane domy płynęły wojskowe pontony, które przywieziono na ratunek. Szkody były nieobliczalne. Woda na Wisłoku niosła porozbierane domy, sprzęty, a że to było na początku żniw i żyto było już tu i ówdzie porżnięte, więc niosła kupkami również zboże”¹⁶.

Dopływy Wisłoka

Zarówno mapa Miega, jak i mapa katastralna z 1849 roku przedstawiają lokalne potoki – dopływy Wisłoka. Pierwszym dopływem Wisłoka jest potok noszący nazwę Matnia, którego nazwa została już zapomniana i tego powodu używana jest sporadycznie. Ma swoje źródło w przysiółku Brzączka (nazwa zapewne pochodzi od brzęczącego źródła) i płynie przez południową część Boguchwały w kierunku wschodnim. Po minięciu miejsca zwanego tarkami, skręca w kierunku południowo-wschodnim, następnie płynie u podnóża wysokiej skarpy i wpada do Wisłoka. W związku ze zmianą koryta potoku zwanego Lasowym lub Pogwizdanym, bieg Matni został skrócony. W latach 50. tereny południowej Boguchwały przylegające do przysiółka Żabnik, to były rozległe łąki przecinane siecią rowów, których

¹³ Tamże.

¹⁴ CAHU, Namiestnictwo, t. 132.

¹⁵ Józef Przybyła (1880-1980), ksiądz diecezjalny, proboszcz w Boguchwale w latach 1915-1960.

¹⁶ J. Przybyła, *Kronika parafii Boguchwała z uwzględnieniem wypadków treści ogólniejszej*, oprac. S. Wnęk, „Nasz Czas”, 2001, nr 10, s. 34.

wody zasilają potok Matnia. W okresie wiosennych roztopów tworzyło się tam rozległe jezioro i wielokrotnie zbiegało się to z tarłem szczupaka. Ponieważ woda w Wisłoku była mętna, ryba ta wpływała do czystej wody Matni, aby na koniec płynąć na szersze wody wielkiego rozlewiska powstałego poniżej przysiółka Żabnik.

Kolejnym dopływem Wisłoka jest potok Lasowy zwany również Pogwizdanym a od lat 80. XIX wieku także Mogielnickim. Ma swe źródła w górzystym kompleksie lasów Niechobrza, skąd płynie łączkami niechobrskimi na wschód przez Mogielnicę, gdzie zasilany jest kilkoma mniejszymi dopływami¹⁷. Po drodze mija wschodnią część Mogielnicy zwaną Korczyną. Nazwa tego przysiółka pochodzi od osadników, którzy zamieszkali na tym terenie po pożarze Korczyny w połowie XIX wieku. Z lewej strony rozciąga się szeroka dolina, przez którą płynie jeden z dopływów omawianego potoku. Tereny te graniczą z końcem obecnej ulicy Partyzantów i noszą nazwę Szwobówki. Do Boguchwały potok wpływa od strony zachodniej i przepływa pod wysokim nasypem torów kolejowych, ukształtowanym w latach osiemdziesiątych XIX wieku, i wcina się pod wysoki brzeg miejsca zwanego Szmulówką. Nazwa pochodzi od imienia boguchwalskiego izraelity Szmula Apfelbauma zajmującego się sprzedażą mleka; właściciela tej posesji, obecnie położonej przy ulicy Tkaczowa. W latach 50. z tego miejsca pobierano ziemię na budowę wiaduktu kolejowego pomiędzy Boguchwałą a Lutoryżem. Po prawej stronie potok mija zabudowania gorzelnii dworskiej i dalej przepływa pod główną drogą E9, aby zakręcić w kierunku wschodnim, poniżej wzniesienia zwanego Pogwizdałem. Dalej potok kieruje się na płaski teren rędziny i tam, po przepłynięciu około kilometra, skręca pod kątem prostym w kierunku północno-wschodnim. Z mapy Miega wynika, że właśnie w tym miejscu został usytuowany jaz zasilający trzy mniejsze stawy, a przede wszystkim dziesięciohektarowy staw przylegający do kompleksu pałacowo-kościelnego zbudowanego w latach 1724-1735 przez Teodora Lubomirskiego. Staw był otoczony dwiema groblami od strony północnej i wschodniej. Zapewne sieć tych stawów, zwanych również sadzawkami, dała nazwę przysiółkowi Sadzawki położonemu przy ul. Akacyjowej. Potok Pogwizdany płynął wzdłuż wschodniej grobli, aby połączyć się z wodami spuszczanymi ze stawów i wpadał do Wisłoka. Według Miega, w tym miejscu znajdował się jaz potoku Pogwizdanego i trzy sadzawki przepływowe. Obecnie w tym miejscu (ul. Akacyjowa), siedzibę ma gminna spółka GO-KOM.

¹⁷ *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, red. F. Sulimirski, W. Walewski, t. 6, Warszawa 1885, s. 581.

U wylotu tej ulicy znajduje się most, który w latach 80. XX wieku został zmodernizowany poprzez wyburzenie starego mostu o kolebkowej konstrukcji z cegły i zastąpieniu jej współczesnym materiałem. Tuż za tym mostem biegnie koryto potoku Pogwizdanego, które zasilane jest z cieków wodnych wypływających z osuszonego w drugiej połowie XIX wieku stawu dworskiego. Pod koniec XX wieku potok ten poddano regulacji, która polegała na wyłożeniu dna potoku płytami betonowymi i zmianie końcowego biegu. Obecnie potok ten płynie w kierunku wschodnim i łączy się pod wysoką skarpą z Matnią.

Kolejnym dopływem Wisłoka jest potok o nazwie Rogoźnica. Wypływa z terenów, gdzie znajduje się fabryka porcelany (ulica Techniczna i ulica Boczna Techniczna), przepływa pod torami kolejowymi i główną drogą E9 i wpada do Młynówki. Z mapy Miega wynika, że Rogoźnica zasilala w tym czasie duży staw usytuowany poniżej zbiegu obecnej ulicy Cichej i Tkaczowa. Widoczne jest wyraźne obniżenie terenu, a po jego południowej stronie teren został podwyższony o około 2 metry. Wody Rogoźnicy wpadały do Młynówki, sztucznie utworzonego odpływu ze stawów zlokalizowanych przy młynie, którego pozostałości znajdują się przy ulicy Cichej.

Największym dopływem Wisłoka jest Lubcza płynąca pomiędzy Boguchwałą a Zwiężycą, a jej źródło znajduje się w Woli Zgłobieńskiej. Z mapy Miega jednoznacznie wynika, że to na tej rzece usytuowano największy staw dworski, który rozciągał się od ulicy Cichej do torów kolejowych, zajmując teren kilkudziesięciu hektarów. Na rzece wybudowano ogromną groblę, obecnie ulica Cicha.

Brody, mosty, promy

Na początku XX wieku Boguchwałę z Budziwojem łączył prom zlokalizowany na wysokości byłego zakładu betoniarskiego (ulica Grunwaldzka), w miejscu dawnego brodu, o którym słyszymy w XV wieku. Trasę promu wyznaczała stalowa lina obsługiwana już w okresie powojennym przez niejakiego Chuchłę z Budziwoja, mieszkającego blisko rzeki. Za przejazd promem pobierana była opłata. Promu używano przede wszystkim dla transportu towarów, np. fur z sianem i bydła. Na skutek zmiany koryta Wisłoka na początku XX wieku grunty części gospodarzy boguchwalskich, w tym część pola plebańskiego, znalazły się po stronie budziwojskiej, stąd konieczność przeprawy promowej. W maju 1911 roku biskup Józef Sebastian Pelczar wizytował parafię w Lubeni. Po zakończeniu wizytacji miał w planie kontynuowanie podróży do Rzeszowa ze stacji kolejowej w Boguchwale. Najkrótsza droga prowadziła przez Wisłok, ale odstąpiono

od tego zamiaru w obawie przed niedogodnościami w związku z przeprawą promową w tym miejscu¹⁸.

Tuż po zakończeniu wojny zgłoszono projekt budowy mostu łączącego Boguchwałę z Budziwojem, ale nie doszło do jego realizacji. Na początku lat 50. zbudowano przy udziale wojska most pontonowy, który zastąpił prom. Osadzony był na palach zakotwiczonych w dnie rzeki przy brzegach i połączony stalowymi linami. Służył nie tylko do obsługi ruchu pieszego, ale także samochodów ciężarowych. Most służył przez kilkanaście lat mieszkańcom obydwu wsi.

Kąpielisko

Już w okresie międzywojennym czyste wody Wisłoka, a w niektórych miejscach również łagodny piaszczysty brzeg i niebieskoszary piasek przypominający plażę, nadawały rzece rangę kąpieliska, z którego korzystały obok mieszkańców również osoby przyjezdne. Od wiosny do lata 1939 roku kwaterował w Boguchwałie pododdział 24. Pułku Ułanów Zmotoryzowanych. Zdarzało się, że zachowania przyjezdnych kobiet wywoływały zgorszenie miejscowego proboszcza, który w kronice parafialnej zanotował: „Jakaś pani w stroju kąpielowym maszerowała od wsi do Wisłoka wśród pól, po których przecież ciągle kręciło się wiele ludności wiejskiej, a także i dzieci”¹⁹.

W okresie powojennym widok kąpiących się w strojach kąpielowych nie budził już takich emocji. Dla miejscowej ludności Wisłok był przede wszystkim zbiorową łaźnią. W soboty i niedzielne popołudnia nad Wisłok przychodziły rodziny. Na początku lat 50. fabryka porcelany zorganizowała nad rzeką przystań kajakową Klubu Sportowego „Izolator” Boguchwała. Pojawił się wówczas projekt budowy ośrodka wypoczynkowego nad Wisłokiem na wysokości tzw. Krzaków Przysieckich, ale uznano, że tego rodzaju ośrodek działa już w Rzeszowie, więc odstąpiono od tego pomysłu.

Na podstawie relacji wielu osób, udało się ustalić położenie czterech głównych kąpielisk na Wisłoku użytkowanych w latach 1950-1975. Pierwsze z nich znajdowało się na Kątach położonych na styku Boguchwały i Lutoryża. Nazywane było potocznie kąpieliskiem „na kamieniu”, od znajdującego się tam wielkich rozmiarów kamienia. Drugie kąpielisko znajdowało się na tzw. „przejeździe” blisko potoku Matnia, który ma źródło w Zarzeczcu, trzecie zaś po obydwu stronach kładki nad Wisłokiem, zbudowanej w 1948 roku, a funkcjonującej do dziś. Ostatnie kąpielisko znajdowało się w tzw. „Krzakach Przysieckich”. Nieustanna eksploatacja gospodarcza Wisłoka (kamienie, piasek, żwir) uczyniła rzekę niebezpieczną dla kąpiących się,

¹⁸ „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 1911, nr 12, s. 674.

¹⁹ J. Przybyła, s. 43.

ponieważ stale powstawały nowe wyrobiska, co w wielu przypadkach było przyczyną utonięć. Jeszcze w latach siedemdziesiątych pławienie koni w Wisłoku nie należało do rzadkości.

Wisłok był zasobny w ryby, nawet we współcześnie nieobecnego certa. Brzegi rzeki gęsto porastały drzewa, zwłaszcza olchy i wierzby. Na Wisłoku, na szerokości rozlewiska rzeki, powszechnie budowano tamy chroniące przed spodziewanymi w porze wiosennej wylewami, których spiętrzone wody rwały brzegi rzeki. W celu zabezpieczenia się przed następstwami działania żywiołu układano na brzegu faszyny wzmocnione drewnianymi kołkami, które z czasem porastały i czyniły brzeg silniejszym. Była to podstawowa i powszechnie stosowana forma naturalnej regulacji Wisłoka. Ostatni wielki wylew Wisłoka odnotowano w 1987 roku. Kilkundniowe opady spowodowały, że rzeka wystąpiła ze swojego koryta i bez trudu osiągnęła odległy o około 700 metrów teren dawnego Wisłoczyska (ulica Ogrodowa). Doszło wówczas do zalania znacznych obszarów pól uprawnych. W połowie lat 70. XX wieku nastąpiły nieodwracalne zmiany w strukturze rzeki za sprawą budowy zapory wodnej w Rzeszowie. Rzeka na odcinku boguchwalskim straciła swoją siłę. Wisłok stracił walor rekreacyjny i w tym znaczeniu stał się rzeką martwą.

II. Układ przestrzenny

Mapa katastralna Boguchwały z 1849 roku jest ważna dla ustalenia zmian zachodzących w układzie przestrzennym, jakie dokonały się w drugiej połowie XIX wieku. Przedstawia ona Boguchwałę na krótko przed zasadniczymi zmianami gospodarczymi w stanie niemal nienaruszonym od blisko pięciu wieków, tj. od chwili założenia osady w latach 60. lub 70. XIV wieku. Widzimy na niej staw z wyspą i otoczenie byłego pałacu letniego, czyli ogród, park widoczne w całej okazałości na mapie Miega. Dekoracyjna część byłego pałacu w drugiej połowie XIX wieku traciła na znaczeniu, a jego otoczenie powoli zanikało. Staw został osuszony przez Henryka Straszewskiego na skutek tragedii rodzinnej po 1852 roku, gdy w dworskim stawie utonęły dwie dziewczyny, w tym siostrzenica właściciela dworu.

Z punktu widzenia gospodarczego druga połowa XIX wieku (okres autonomii galicyjskiej) była dla Boguchwały rozstrzygająca, w większym stopniu niż dla wsi wówczas porównywalnych z Boguchwałą, ale znacznie oddalonych od Rzeszowa. Stało się to możliwe na skutek rozpoczętych wówczas inwestycji, z których na pierwszy plan wysuwa się budowę linii kolejowej łączącej Rzeszów z Jasłem zakończoną w październiku 1890 roku. Na początku lat 90. XIX wieku zbudowano budynek stacji kolejowej, jeden

Ilustracja 2. Plan katastralny Boguchwały z połowy XIX w.

z kilku na tej trasie. Wyróżniał się maszynową konstrukcją i funkcjonalnością. Szczególnego wysiłku organizacyjnego wymagało zbudowanie mostów kolejowych. Prace inżynierskie wymagały nawiezienia znacznej ilości ziemi i innych materiałów budowlanych jak piasek, żwir czy woda, które czerpano z Wisłoka. Zbudowano nasypy kolejowe, na których osadzono dwa mosty: pierwszy na Lubczy, częściowo zniszczony w czasie drugiej wojny i drugi w okolicy cegielni. Zwłaszcza drugi most (ul. Partyzantów) jest interesującym przykładem architektury przemysłowej końca XIX wieku. Dobrze zachowane sklepienie, silnie zbrojone, a pod spodem droga oraz potok Mogielnicki jako dopływ Wisłoka. Budowę linii kolejowej należy uznać za kluczowe wydarzenie gospodarcze w najnowszych dziejach Boguchwały. Przyczyniło się w niedalekiej przyszłości do lokalizacji w Boguchwałce najważniejszych inwestycji w XX wieku.

Zasadnicze zmiany w gospodarce, a w związku z tym także i w zabudowie i architekturze przemysłowej Boguchwały, nastąpiły z chwilą rozpoczęcia, w ramach Centralnego Okręgu Przemysłowego (COP), budowy fabryki porcelany jesienią 1938 roku. W myśl rządowego planu Ministerstwo Spraw Wojskowych w 1936 roku wystąpiło do Spółki Akcyjnej w Ćmielowie z projektem budowy fabryki izolatorów wysokiego napięcia pod warunkiem, że inwestycja zostanie zlokalizowana na terenie COP. Kolejnym warunkiem było, że będą one produkowane na podstawie licencji amerykańskiej firmy Chios Brioss Chicago lub sublicencji francu-

skiej z firmy Campagne Generale d'Electroceramique. Na początku 1937 roku Stanisław Syska²⁰ przedstawił stronie rządowej oraz akcjonariuszom swej firmy plan budowy oraz ogólne założenia przyszłej fabryki porcelany. Koszty tego przedsięwzięcia były znaczne i dlatego zrezygnował z udziałów w spółce inżynier Burton z Krakowa, posiadający 60% akcji i w efekcie spółka przestała istnieć. Nową spółkę założył Syska i korzystając ze środków własnych, ale głównie z kredytów rządowych, podjął się budowy fabryki porcelany w Boguchwale²¹. Poszukiwania optymalnej lokalizacji trwały kilka miesięcy, w końcu wybrano Boguchwałę z uwagi na linię kolejową oraz bliskość Rzeszowa. Jesienią 1938 roku rozpoczęły się prace budowlane na gruncie o powierzchni 3 hektarów zakupionym od Fundacji Naukowo-Rolniczej im. Zenona i Wandy Suszyckich.

Głównym architektem fabryki porcelany był, pochodzący z Krakowa, Medard Stadnicki (1895-1970). Wcześniej wspólnie z Adamem Śleziakiem zaprojektował w latach 1927-1929 dwupiętrowy dom dla Wincentego Schindlera należący do Oficerskiej Spółdzielni Mieszkaniowej w Krakowie (obecnie Aleja Beliny-Prażmowskiego i ul. Mogilska). Medialny rozgłos przyniósł mu udział w budowie kolejki linowej na Kasprowy Wierch (15 sierpnia 1935 r. – 29 lutego 1936 r.). W czasie budowy COP zaangażowany był przy realizacji wielu projektów m. in. obecny przy budowie Państwowych Zakładów Lotniczych w Rzeszowie (do niedawna Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego, a od 1 lipca 2015 r. Pratt & Whitney). W czasie kampanii wrześniowej służył jako porucznik piechoty WP. Jego grób znajduje się na cmentarzu Rakowickim²².

Budowę hal produkcyjnych o powierzchni 3000 m³ opracował Fryderyk Tadanier, o którym niewiele wiadomo. Fabrykę zbudowano wzdłuż toru kolejowego w kształcie litery J w ciągu ośmiu miesięcy. Równocześnie z budową fabryki porcelany, Zakład Energetyczny w Mościcach koło Tarnowa zbudował w Boguchwale podstację elektryczną zasilającą w energię elektryczną fabrykę. Projekt ten obejmował: budowę i montaż dwóch pieców do wypału porcelany opalanych węglem, stację prób wysokiego napięcia, wydziałów pomocniczych i magazyny na surowce. Zaplanowano

²⁰ Stanisław Syska (1886-1974), absolwent politechniki w Leoben (Austria) w 1908 r.; przedsiębiorca, twórca fabryki porcelany w Boguchwale i jej dyrektor w latach 1938-1948.

²¹ *COP dla przyszłości. Ludzie. Przemysł. Architektura*, red. A. Granatny, Stalowa Wola 2007, s. 117.

²² *Jubileusz 70-lecia Zakładów Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale 1939-2009. Z historią w nowoczesność*, Boguchwała 2009, s. 12-13; M. Furtak, *Centralny Okręg Przemysłowy 1936-1939. Architektura i urbanistyka. Kraj. Region. Miasto. Fabryka. Osiedle. Budynki*, Łódź 2014, s. 143.

również budowę budynku administracyjnego, a także trzech budynków mieszkalnych dla majstrów, robotników oraz willi dla właściciela fabryki²³.

Jesienią 1944 roku zawiązał się Komitet Elektryfikacji Boguchwały. W czerwcu 1945 roku rozpoczęto budowę sieci elektrycznej, a już jesienią tego roku pierwszym odbiorcą energii elektrycznej był miejscowy młyn. Zakończenie prac nastąpiło w lutym 1946 roku i wówczas cała wieś korzystała już z zasilania energią elektryczną²⁴. W kronice parafialnej zanotowano ten fakt: „Dla parafii Boguchwała rok ten nie zaznaczył się żadnym szczególniejszym wypadkiem jak tylko, że w tym roku zawiązał się w gromadzie Boguchwała tak zwany Komitet Odbudowy, który przy pomocy składek mieszkańców gromady Boguchwała zbudował linię elektryczną wysokiego napięcia gromady Boguchwała i oddał ją pod opiekę Okręgowych Zakładów Elektrycznych w Tarnowie. Od tej linii wysokiego napięcia miał możliwość każdy mieszkaniec gromady Boguchwała zainstalować prąd elektryczny do swojego domu i w ten sposób, w tym roku część gromady została oświetlona światłem elektrycznym, a każdy oceni jak ważny to był nabytek pod względem kulturalno-gospodarczym. W związku z wybudowaniem w tym roku linii wysokiego napięcia, zaznaczyć trzeba, że w drugiej połowie tego 1945 zaprowadzono też instalację elektryczną w tutejszym kościele parafialnym i na plebanii”²⁵.

Linia kolejowa biegnąca niemal równoległe do drogi łączącej Rzeszów z Krosnem zamykała w ten sposób obszar Boguchwały w kształcie umownego prostokąta, który w ciągu półwiecza (1939-1989) został zasiedlony głównie przez pracowników fabryki porcelany. Centrum wsi, zlokalizowane dawniej w najstarszej części (ulica Grunwaldzka), przesunięte zostało na powstały w dobie przyspieszonego uprzemysłowienia Boguchwały nowy obszar nazwany Osiedlem Robotniczym, a zlokalizowany w kwadracie ulic (formalnie utworzonych w 1973 roku) Wojska Polskiego, Kolejowej, Kwiatowej i Sportowej.

W latach 1957-1959 zbudowano pierwsze 23 domy jednorodzinne położone przy ul. Kwiatowej. W następnych latach zbudowano kolejne domy, tym razem położone przy ul. Kopernika. Równocześnie wybudowano

²³ J. Chałupski, *Osiedla mieszkaniowe budowane przy fabrykach i zakładach przemysłowych COP w latach 1936-1939*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej”, 1984, nr 10; tenże, *Osiedla mieszkaniowe budowane przy fabrykach i zakładach przemysłowych w rejonie przetwórczym COP w latach 1936-1939: geneza i forma*, Rzeszów 1987, passim.

²⁴ E. Krupa, *Elektryfikacja gromady Boguchwała oraz budowa Robotniczo-Chłopskiego Domu Kultury w Boguchwale w latach 1945-1955. Przyczynek do dyskusji*, „Nasz Czas”, 2002, z. 13, s. 65.

²⁵ J. Przybyła, s. 68.

trzy dwupiętrowe bloki zbudowane z cegły, położone przy ul. Sportowej. Na początku lat 70. rozpoczęto budowę następnego pasa domów wolnostojących oraz czterech bloków czteropiętrowych, do wykonania których użyto materiału wielkopłytkowego. W latach 1960-1985 wybudowano w sumie 15 bloków mieszkalnych. Dynamicznie rozwijało się budownictwo jednorodzinne, wspierane korzystnymi warunkami kredytowania. W ostatniej dekadzie w gminie Boguchwała wzrosło zainteresowanie terenami budowlanymi, przeznaczonymi zarówno pod budownictwo indywidualne, jak i wielorodzinne. Zyskały na tym wsie pozbawione inwestycji przemysłowych np. Kielanówka, Mogielnica, Nosówka i Raclawówka, gdzie odnotowano wzrost ludności. Rozwój budownictwa indywidualnego zasadniczo zmienił architekturę mieszkalaną gminy Boguchwała, która utraciła wiejski charakter na rzecz podprzeszowskich osiedli.

W 2009 roku utworzono spółkę gminną pod nazwą Towarzystwo Budownictwa Społecznego w Boguchwale, której celem jest rozwój budownictwa mieszkaniowego. W 2012 roku oddano do użytku budynek wielofunkcyjny o powierzchni 1367 km², w którym jest 27 mieszkań. Na początku 2012 roku Towarzystwo Budownictwa Społecznego w Boguchwale nabyło 16 ha gruntu od Agencji Nieruchomości Rolnych Skarbu Państwa na terenie Boguchwały (rejon tzw. Koreji) celem wybudowania osiedla mieszkaniowego dla około 1500 mieszkańców²⁶. Szacuje się, że około 2020 roku Boguchwała powinna liczyć około 10.000 mieszkańców²⁷

W listopadzie 2014 roku zakończono prace przy budowie rynku miejskiego. Projekt objął kompleksową przebudowę byłego gospodarstwa rolnego, należącego pierwotnie do dworu. Centralnym punktem nowego rynku jest spichlerz zbudowany u schyłku XIX wieku. Wokół spichlerza powstały zieleńce, a rynek otrzymał nawierzchnię z kostki brukowej. 31 maja 2015 r. dokonano otwarcia rynku w Boguchwale.

W 2015 roku samorząd miejski po konsultacjach społecznych przyjął nowy podział administracyjny Boguchwały na cztery osiedla. Boguchwała Centrum (2110 mieszkańców), Boguchwała Dolna (1114 mieszkańców), Boguchwała Górna (1842 mieszkańców) i Boguchwała Gaj (755 mieszkańców). To ostatnie osiedle, największe obszarowo, jest najślabiej zaludnione. Tam właśnie rozpoczęto budowę nowego osiedla mieszkaniowego.

²⁶ P. Klimczak, *Gminna spółka Towarzystwa Budownictwa Społecznego w Boguchwale rozwija skrzydła „Wiadomości Boguchwalskie”*, 2012, nr 3, s. 8.

²⁷ S. Wnęk, *Zmiany demograficzne w Boguchwale od końca XVIII w. Rekonesans badawczy, w: Małe miasta. Społeczność*, red. M. Zemło, Lublin-Supraśl 2011, s. 427-442.

III. Źródła utrzymania

Rolnictwo

Do chwili budowy i uruchomienia fabryki porcelany w latach 1938-1939, rolnictwo było podstawowym źródłem utrzymania mieszkańców Boguchwały. Jednak najbiedniejsi decydowali się na emigrację już u schyłku XIX wieku głównie do USA. W schematyzmie diecezjalnym za 1914 rok mowa jest o 128 emigrantach (4,4 %) z parafii Boguchwała liczącej 2890 wiernych, którą wówczas tworzyły Boguchwała i Lutoryż²⁸.

W 1937 roku na terenie gminy Raclawówka znajdowało się 3386 gospodarstw rolnych o zróżnicowanym areale. Wielką własność ziemską reprezentowało siedem majątków: dwa w Boguchwale tj. grunty Fundacji Naukowo-Rolniczej oraz folwark plebański; po jednym w Lutoryżu, Nosówce, Raclawówce, Woli Zgłobieńskiej i Zgłobniu. Stanowiły one zaledwie 0,2% całości obszarów rolnych. Dominowały gospodarstwa rozdrobnione do 3 hektarów. Taka struktura ograniczała osiąganie wysokich plonów.

W 1935 roku było w Boguchwale 286 gospodarstw rolnych, w których odnotowano 86 koni, głównej siły pociągowej. Ważną dziedziną rolnictwa była hodowla zwierzęca. Hodowano więc 256 sztuk bydła rogatego, 542 sztuki trzody chlewnej oraz i 7 kóz i kozłów. Popularne było pszczelarstwo. Na rośliny oleiste i włókniste przeznaczono niewiele gruntu: len zasiewano na 0,20 ha, konopie na 0,99 ha. Z innych roślin uprawiono także: proso, groch, fasolę, bób, pietruszkę, wykę, bobik, poświęcając tym roślinom niewielki areal gruntu. Największe pasieki w Boguchwale posiadali Józef Gaciarz, Wiktor Żytkiewicz i Józef Kuczarski²⁹.

W latach 1944-1972 dotkliwym obciążeniem dla indywidualnych gospodarstw były kontyngenty żywnościowe. W gromadach powstawały tzw. komisje kontyngentowe, pracujące nad wypełnianiem nałożonych na rolników danin na rzecz państwa. Od września 1944 roku w Boguchwale działała komisja kontyngentowa, w której skład weszli Kazimierz Deręgowski, Antoni Gajdek, Wojciech Wilk (rolnicy), Władysław Niedziałek (szewc), Józef Gajdek (robotnik) oraz Jan Żarów (kolejarz)³⁰. Szczególnie ciężkim okresem dla rolników była pierwsza dekada lat powojennych, bowiem odczuwali jeszcze skutki niemieckiej polityki rabunkowej, a jednocześnie zostali zmuszeni do żywienia stacjonującego w regionie wojska oraz dostarczania żywności nierolniczej części społeczeństwa bez należytej zapłaty.

²⁸ *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis rit. lat. Premisliensi pro Anno Domini 1914*, Premisliae 1914, s.181.

²⁹ Archiwum Państwowe w Rzeszowie (APRz), Akta gminy Raclawówka, sygn. 3.

³⁰ Tamże, sygn. 67.

Realizacja wysokości kontyngentów, zwłaszcza w 1944 roku, napotykała na sprzeciw rolników, którym trudno było z niewielkiego areалу uzyskać tzw. obowiązkową dostawę płodów rolnych, tym bardziej, że nie mogli liczyć na przesunięcie terminu dostaw. Obowiązkiem kontyngentowym objęte były ziemniaki, zboże, bydło rzeźne, jarzyny, owoce, mleko i włókna lniane. Wysokość kontyngentów budziła uzasadniony sprzeciw rolników. W 1955 roku z powodu niewywiązywania się z dostaw produktów rolnych wiele osób ukarano grzywnami, najwięcej w Lutoryżu – 28, Mogielnicy – 11, Boguchwale – 3³¹. Kontyngenty zniesiono w 1972 roku.

Folwark i przemysł dworski

Folwark dworski zarządzany przez Henryka Straszewskiego³² w latach 1849-1889 uchodził za wzorowy. W 1870 roku obszar zajmował nieco ponad 740 morgów. Najwięcej zajmowały grunty orne – 464 morgi, następnie łąki – 65, pastwiska – 21, lasy – 9, reszta to place podbudowane i nieużytki³³. Straszewski wielokrotnie brał udział w wystawach rolniczo-przemysłowych, prezentując wyroby alkoholowe z gorzelnii oraz miód³⁴. Był liczącym się producentem wódki w powiecie rzeszowskim w początkach doby autonomicznej³⁵. Główne surowce używane do produkcji alkoholu, tj.: żyto, jęczmień i kartofle pochodziły z dworskich upraw. Wzrost produkcji alkoholu uzyskano na przełomie wieków XIX i XX poprzez zastosowanie maszyn parowych³⁶. Dzierżawcą boguchwalskiej gorzelnii co najmniej od 1905 roku był Kazimierz Przysiecki, z zawodu chemik. W 1912 roku zatrudniał majstra i 5 pomocników³⁷.

Do dworu należał także młyn, którego tradycje sięgają początków osady. Młynarstwo należało do tradycyjnych form produkcji przemysłu wiejskiego. Rozwinęło się szczególnie w drugiej połowie XIX wieku, z chwilą

³¹ R. Tłuczek, *Lutoryż 1373-1990*, Boguchwała 2013, s. 51.

³² Henryk Straszewski (1820-1889), ziemianin urodzony w Boguchwale, prawnik (doktorat na Uniwersytecie Jagiellońskim), działacz społeczny, honorowy obywatel Rzeszowa w 1873 r.

³³ *Przewodnik statystyczno-topograficzny i skorowidz obejmujący wszystkie miejscowości z przysiółkami w Królestwie Galicji*, ułożony i wydany przez K. Okszę-Orzechowskiego, Kraków 1872, s. 6.

³⁴ *Katalog krajowej wystawy rolniczo-przemysłowej we Lwowie*, Lwów 1877, s. 36. J. Kuzicki, *Wystawa rolniczo-przemysłowa w Rzeszowie w 1861 roku*, „Prace Historyczno-Archivalne”, t.15, 2005, 69-82.

³⁵ J. Kuzicki, *Ziemiaństwo powiatu rzeszowskiego w początkach okresu autonomicznego. Wstępna charakterystyka badawcza*, w: *Z dziejów regionu Europy Środkowo-Wschodniej w XIX i XX w.*, red. M. Stolarczyk, J. Kuzicki, P. Grata, Rzeszów 2008, s. 328.

³⁶ „Przegląd Rzeszowski”, 1886, nr 4.

³⁷ A. Codello, *Samorząd miasta Rzeszowa 1867-1914*, Lublin 1967, s. 83.

pojawienia się nowego systemu tzw. młynów amerykańskich. Tego rodzaju młyn w Boguchwale został zbudowany w latach 70. XIX wieku i zastąpił dawniejszy. Jednak po okresie kilkunastu lat rządów Maurycego Straszewskiego³⁸ w prasie rzeszowskiej zamieszczono informację na temat „wałącego się młyna amerykańskiego w Boguchwale”³⁹. Młyn należał do Straszewskich, a potem Suszyckich. Dawał znaczne dochody, obsługując sąsiednie wsie i przedmieście Rzeszowa. Na podstawie metryk zgonów możemy ustalić niektóre nazwiska młynarzy dworskich. 24 grudnia 1867 r. zmarł Michał Kuraciński (1827-1867), 29 maja 1874 r. zmarł Franciszek Kozieł (1832-1874). Z Dubiecka pochodził Jan Ciurkiewicz (1827-1881), zmarły 28 lutego 1881 r.⁴⁰ Na przełomie wieków XIX i XX młyn dzierżawił Majer Silberman⁴¹. Na początku XX wieku w roli dzierżawcy występuje Wolf Roth⁴²; zatrudnił pięciu robotników⁴³. W okresie międzywojennym młyn był własnością Fundacji Naukowo-Rolniczej, zatrudniając dwie osoby. W czasie okupacji hitlerowskiej (1942), dzierżawcy młyna, Janowi Cwynarowi odebrano młyn, który uległ częściowemu zniszczeniu⁴⁴. Od sierpnia do września 1944 roku młyn pracował wyłącznie na potrzeby wojska. W 1947 roku został przejęty przez Rejonowy Zarząd Młynów w Rzeszowie, który nim zarządzał do 1957 roku. Obowiązki kierownika młyna pełnił Aleksander Cwynar, zaś młynarzem był Kazimierz Cwynar⁴⁵. W latach 1957-1970 użytkownikiem młyna była Gromadzka Rada Narodowa w Boguchwale, a od 1971 roku kontrolę nad nim przejęła Gminna Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” aż do jego likwidacji w 1992 roku.

Stacja kolejowa

Na początku lat 90. XIX wieku zbudowano w Boguchwale budynek stacji kolejowej, jeden z kilkunastu na tej trasie. Wyróżniał się masywną konstrukcją, niespotykaną w warunkach wiejskich oraz funkcjonalnością. Obok stacji kolejowej znajdowała się nastawnia, stacja pomp, magazyny i warsztaty⁴⁶. Dworzec kolejowy wprowadził w wiejski krajobraz Boguchwa-

³⁸ Maurycy Straszewski (1848-1921), ziemianin, profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego, właściciel obszaru dworskiego Boguchwała-Lutoryż w latach 1889-1901.

³⁹ „Głos Rzeszowski”, 1901, nr 18.

⁴⁰ *Metryki zmarłych wsi Boguchwała w latach 1839-1949*, oprac. S. Wnęk, Boguchwała 2012, s. 39, 46, 52,

⁴¹ Wojewódzkie Archiwum Państwowe w Krakowie. Oddział na Wawelu, Teki Schneidra, sygn. 152.

⁴² *Skorowidz przemysłowo-handlowy Galicji*, wyd. 2, Lwów 1912, s. 673.

⁴³ A. Codello, s. 83.

⁴⁴ APRz, Starostwo Powiatowe w Rzeszowie 1944-1950, sygn. 167.

⁴⁵ APRz, Akta gminy Raclawówka, sygn. 171.

⁴⁶ AGAD, C.K. Eisenbahn Ministerium, sygn. 194,195.196.197,198.

ły elementy architektury przemysłowej. Z czasem okazało się, że dworzec kolejowy spełniał ważną funkcję miastotwórczą⁴⁷. W budynku dworcowym mieściła się restauracja dworcowa⁴⁸, ponadto mieszkanie służbowe dla naczelnika stacji kolejowej oraz poczta i telegraf.

Tabela 1. Pracownicy stacji kolejowej w Boguchwale w latach 1892-1914.

Lp.	Rok	Imię i nazwisko	Stanowisko
1.	1892	Julian Opacki	Naczelnik stacji
2.	1893	Julian Opacki	Naczelnik stacji
3.	1894	Karol Passinger	Kierownik i ekspedytor
4.	1895	Leon Kuźniar	Naczelnik stacji
5.	1896	Leon Kuźniar	Naczelnik stacji
6.	1897	Antoni Zimmer	Naczelnik stacji
7.	1898	Edward Waszkowski	Naczelnik stacji
8.	1899	Edward Waszkowski	Naczelnik stacji
9.	1900	Antoni Zimmer, Edward Waszkowski dr Julian Parschill	Naczelnik stacji Aspirant
10.	1901	Edward Waszkowski Jan Kołodziejski	Naczelnik stacji Aspirant
11.	1902	Edward Waszkowski Jan Kołodziejski	Naczelnik stacji Aspirant
12.	1903	Karol Pec Władysław Weber	Naczelnik stacji Aspirant
13.	1904	Karol Pec	Naczelnik stacji
14.	1905	Karol Pec	Naczelnik stacji
15.	1906	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
16.	1907	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
17.	1908	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
18.	1909	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
19.	1910	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
20.	1911	Jan Wardzała	Naczelnik stacji
21.	1912	Eugeniusz Zawadzki	Naczelnik stacji
22.	1913	Eugeniusz Zawadzki	Naczelnik stacji
23.	1914	Bolesław Kolaszkiewicz	Naczelnik stacji

Źródło: *Szematyzm Królestwa Galicji i Lodmeryi za lata 1892-1914*, Lwów 1892-1914.

W drugiej połowie XIX wieku prace przy utrzymaniu dobrego stanu dróg dojazdowych do dworca kolejowego zapewniały dochody niektórym

⁴⁷ D. Opaliński, *Rola dworców kolejowych w rozwoju przestrzennym miast galicyjskich*, w: *Rozwój przestrzenny miast galicyjskich położonych między Dunajcem a Sanem w okresie autonomii galicyjskiej*, red. Z. Beiersdorf, A. Laskowski, Jasło 2001, s. 305-311; R. Stankiewicz, *Kolej w Rzeszowie 1858-2008*, Rybnik 2008, s. 81,89, 92-99; T. Machowski, G. Nycz, *Koleją z Jasła do Rzeszowa. Najciekawsze linie kolejowe Polski*, Rybnik 2014, s. 15,53.57.

⁴⁸ D. Opaliński, *Usługi gastronomiczne na kolejach galicyjskich*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, 2001, nr 3, s. 209-220.

mieszkańcom Boguchwały. Drogę posypywano szutrem, czerpiąc materiał z Wisłoka. Dostawami trudnili się Franciszek Szajna (1869), Jan Majchrzycki i Stanisław Zięba (1870), Henryk Straszewski (1874), Antoni Półchłopek i Jakub Szczepan (1892)⁴⁹. W 1898 roku spółka dostawców szutru z Boguchwały: Cieślicki, Szczepan, Półchłopek i Szela, wygrała licytację na dostawę materiału utwardzającego drogę (obecna ul. Kolejowa) prowadzącą do stacji kolejowej w Boguchwale, uruchomionej kilka lat wcześniej⁵⁰. Budowa linii kolejowej, a następnie jej eksploatacja, stworzyła dla ludności rolniczej nowe miejsca pracy. W latach 1885-1914 pracę na kolei znalazła nieliczna grupa mieszkańców Boguchwały: Wojciech Rak, Władysław Teliksa, Jan Matuła, Jan Kubiniec – zatrudnieni jako budnicy kolejowi oraz Jakub Kotula i Andrzej Pryk – robotnicy kolejowi. W latach pięćdziesiątych na stacji kolejowej w Boguchwale dyżurnym ruchu był Stefan Kret, bileterem Jan Żarów, a dróżnikiem Władysław Róg. Na stacji kolejowej w Babicy obowiązki torowego wykonywał Władysław Pryk, a w Czudcu jako kowal pracował Piotr Sułek. Kilka osób pracowało na rzeszowskich stacjach kolejowych⁵¹.

W urzędzie pocztowym mieszczącym się w budynku stacji kolejowej w Boguchwale, w latach 1893-1914 pracowały następujące osoby:

Ilustracja 3. Budynek stacji kolejowej w Boguchwale z lat dziewięćdziesiątych XIX w. Stan obecny.

⁴⁹ APRz, Rada Powiatowa Rzeszowska, sygn. 7 (8 IV 1869), sygn. 8 (9 VIII 1870), sygn. 11 (14 II 1892, 3 II 1893, 27 III 1896).

⁵⁰ Tamże, sygn. 12 (16 III 1896).

⁵¹ APRz, Akta gminy Raclawówka, sygn. 168, 169, 170, 171.

Julian Opacki (1893), w 1894 roku posada była opróżniona, Stanisława Makobońska (1895-1896), Józef Konkol (1897-1898), Teodora Mikiewicz (1899-1903), Marcin Jurczyk (1904), Anna Pawlikowska (1905-1914)⁵².

Wapienniki i cegielnia

W drugiej połowie XIX wieku w Boguchwałie czynne były piece wapiennicze czerpiące surowiec z sąsiednich wsi, przede wszystkim z Niechobrza i Zgłobnia, szczególnie zasobnych w skały wapienne⁵³. W tym czasie technologia wypalania cegły była prymitywna, a nowości w tej dziedzinie upowszechniły się dopiero w ostatniej dekadzie XIX i na początku XX wieku. W 1905 roku Klaudiusz Angerman⁵⁴ założył nową cegielnię na miejscu starej i zatrudniał w niej blisko 40 robotników. Wyłączając Rzeszów, jedynie cegielnia w Drabianiance dysponowała większą ilością miejsc pracy⁵⁵. We wrześniu 1939 roku cegielnia była nieczynna, ponieważ jej właściciele Jarosław⁵⁶ i Karol⁵⁷ Angermanowie jako oficerowie WP brali udział w kampanii wrześniowej, a po jej zakończeniu już nie wrócili do Boguchwały, wybierając emigrację w USA. Kierowanie rodzinnym przedsiębiorstwem powierzyli młodszemu bratu Władysławowi⁵⁸. Do 1951 roku pracowało w cegielni około 50 osób. Główny budynek cegielni zajmował piec kręgowy o 16 komorach, w których jednorazowa pojemność wynosi 120.000 sztuk cegły. Roczna wydajność cegielni około 1.750.000 sztuk cegły⁵⁹. W 1951 roku odebrano rodzinie Angermanów cegielnię, powierzając ją jednostce uspołecznionej. Cegielnia funkcjonowała do połowy lat 70. XX wieku.

Rzemiosło

W drugiej połowie XIX wieku w społeczności boguchwalskiej można było wyodrębnić zaledwie kilkanaście osób czerpiących częściowe lub całkowite dochody z pracy poza rolnictwem. Byli to miejscowi rzemieślnicy, a więc szewcy, krawcy, cieśle, bednarze i kowale. W latach 1880-1914 rzemiosłem na stałe lub dorywczo trudniło się od 20 do 30 osób. Byli to:

⁵² *Szematyzm Królestwa Galicyi i Lodmeryi za lata 1893-1914.*

⁵³ A. Lipp, *Verkehrs und Handels Verhältnisse Galiziens*, Prag 1870, s. 137-140.

⁵⁴ Klaudiusz Angerman (1861-1922), przedsiębiorca, działacz niepodległościowy i polityczny, filantrop.

⁵⁵ A. Codello, s. 83-84.

⁵⁶ Jarosław Angerman (1898-1956), inżynier, działacz niepodległościowy, oficer rezerwy WP; po 1939 r. na emigracji w USA.

⁵⁷ Karol Angerman (1900-1979), inżynier, działacz niepodległościowy, po 1939 r. na emigracji w USA.

⁵⁸ Władysław Angerman (1918-1998), inżynier, właściciel cegielni do 1951 r.

⁵⁹ APRZ, Starostwo Powiatowe w Rzeszowie 1944-1950, sygn. 252.

- szewcy: Piotr Sitek, Leško, Kuczarski, Wojciech Kruczek, Bonifacy Bieda, Jakub Zieliński, Stanisław Szybkowski i Marian Smyrzeń;
- kowale: Tomasz Obarzanowski, Józef Szarek, Michał Baran;
- bednarze: Walenty Baran;
- cieśle: Franciszek Hadała;
- krawcy: Antoni Półchłopek, Antonina Kozik, Wojciech Majchrzycycki;
- koźlarz: Jan Obarzanowski.

Naukę rzemiosła coraz liczniej podejmowała młodzież z Boguchwały w ośrodkach miejskich. W latach 1912-1916 w Rzeszowie rękodzieła uczył się Władysław Materna⁶⁰, a zawodu piekarza Wojciech Kopacz w latach 1898-1902⁶¹. W Tyczynie kowalstwa uczyło się czterech terminatorów z Boguchwały. Franciszek Pawlak u majstra Pawła Biela w latach 1903-1907 i w 1909 roku został czeladnikiem. Franciszek Baran terminował u majstra dworskiego Michała Fugi w latach 1906-1907, a następnie przeniósł się do warsztatu Józefa Kopczyńskiego i tam uzyskał świadectwo czeladnicze w 1909 roku. Ludwik Półchłopek uczył się rzemiosła kowalskiego u Ignacego Zawisłaka od 1908 roku, a w czerwcu 1911 roku został czeladnikiem. Wojciech Szpala natomiast uczył się zawodu malarza w latach 1900-1903 u Alojzego Honkieszewskiego we Lwowie, ale z powodu śmierci majstra, zmuszony był przerwać naukę. Kontynuował ją w Tyczynie u Michała Ząbeckiego w latach 1905-1906⁶².

Obraz boguchwalskiego rzemiosła nie uległ zasadniczej zmianie w stosunku do ostatnich dwóch dekad okresu galicyjskiego. Nadal głównym ośrodkiem kształcenia rzemieślników był Rzeszów, sporadycznie również Tyczyn. W Boguchwale zarejestrowanych było kilkunastu rzemieślników. Byli to przede wszystkim rękodzielnicy, w tym najliczniejsza grupa szewców, krawców, a także kilku cholewkarzy oraz przedstawiciele branży budowlanej.

W latach 1918-1939 trzydzieści osób z Boguchwały zostało oddanych do nauki w zakładach rzemieślniczych Rzeszowa, głównie w branży rękodzielniczej. Rękodzieła uczyli się: Piotr Ślęzak, Piotr Świątek, Jan Solecki, Jan Niedźwiedz, Jan Koczub, Wojciech Solecki, Józef Gubernat, Józef Daszykowski, Antoni Klimczak, Wojciech Wilk, Bronisław Garncarz, Antoni Ruszała, Antoni Jakubiec, Antoni Such, Wojciech Gajdek, Władysław Mac, Andrzej Baran, Władysław Strzępek, Stanisław Drązek, Stanisław Haba,

⁶⁰ APRz, Akta miasta Rzeszowa, sygn. 2703.

⁶¹ Tamże, sygn. 1466.

⁶² APRz, Cech Rzemiosł Różnych w Rzeszowie, sygn. 389.

Józef Pryk, Władysław Mazur i Mieczysław Drozd⁶³. W cechu budowlanym uczyło się zawodu pięciu uczniów z Boguchwały: Antoni Solecki, Ignacy Busz, Franciszek Sitek, Władysław Solecki i Jan Mac⁶⁴. W Tyczynie w latach 1919-1922 zawodu kowalskiego uczył się Jan Żarów⁶⁵.

W 1943 roku uprawnienia rzemieślnicze posiadało dwóch szewców. Sądzić należy, że wielu rzemieślników nie wykupywało kart rzemieślniczych, aby w ten sposób uniknąć dodatkowych kosztów, chociaż administracja ponaogłała rzemieślników co do konieczności ich wykupienia. Karty rzemieślnicze wykupili: Wiktor Deręgowski, Józef Kopczyński i Józef Rutkowski.

W tym czasie zamykano młyny, cegielnie, wapienniki, piekarnie i małe elektrownie wodne. Niszczącej rzemiosłu polityce państwa oparły się jedynie drobne zakłady usługowe, zatrudniające mniej niż sześciu pracowników. Ankieta o stanie rzemiosła tj. chałupnictwa i rękodzielnictwa z 1948 roku na terenie gminy Raclawówka wymieniała 89 zakładów rzemieślniczych wykonujących 13 rodzajów usług w zakresie: szewstwa, cholewkarstwa, rymarstwa, siodlarstwa, krawiectwa, powroźnictwa, kowalstwa, zegarmistrzostwa, złotnictwa, kołodziejstwa, stolarstwa meblowego, murarstwa, ciesielstwa, kamieniarstwa, malarstwa, lakiernictwa i piekarstwa⁶⁶. W świetle ankiety w Boguchwale rzemiosłem trudniło się również dwanaście osób:

- krawiectwo: Franciszek Busz, Józef Hadera, Władysław Sitek, Tadeusz Ziemba i Stanisław Żarów;
- szewstwo: Józef Drozd i Tomasz Stopyra,
- kowalstwo: Ignacy Mac;
- zegarmistrzostwo: Stanisław Such.

Wykaz boguchwalskich rzemieślników nie wydaje się kompletny. Wiadomo, że pewna grupa rzemieślników pracowała dorywczo i nie była objęta ankietą. Niektórym z nich zarzucano nielegalne uprawianie rzemiosła. W tej grupie znaleźli się: Bronisław Chmiel, Władysław Płonka, Franciszek Rak, Paweł Stopyra i Franciszek Ziemba⁶⁷. W cytowanej ankiecie nie uwzględniono wędliniarni Jana Majera, który w 1946 roku odmówił przyjmowania i kształcenia uczniów⁶⁸.

⁶³ APRz, Akta miasta Rzeszowa, sygn. 2703.

⁶⁴ Tamże, sygn. 2681.

⁶⁵ APRz, Cech Rzemiosł Różnych w Rzeszowie, sygn. 389.

⁶⁶ APRz, Akta gminy Raclawówka, sygn. 69.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Tamże.

Ilustracja 4. Zakład szewski w Boguchwale. Lata pięćdziesiąte XX w.

Od 1949 roku handel został zdominowany przez sieć sklepów należąca do Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” (GSSCh) reprezentującej własność państwową. Wiosną 1948 roku w piwnicach nowo wybudowanego budynku Robotniczo-Chłopskiego Domu Kultury GSSCh wynajęła pomieszczenia i uruchomiono piekarnię i masarnię⁶⁹. W 1953 roku pojedyncze pomieszczenia wynajęto również szewcowi, a w 1957 roku krawcom⁷⁰. Rzemiosło prowadzone przez przedsiębiorców napotykało na bariery administracyjne, ale mimo tych przeszkód funkcjonowało. Zakres działalności i strukturę rzemiosła w Boguchwale w latach 70. zestawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Rzemieślnicy w Boguchwale w latach 70. XX w.

Imię i nazwisko	Rodzaj uprawnień	Rodzaj rzemiosła	Data rozpoczęcia działalności	Liczba zatrudnionych	Powierzchnia warsztatu
Jan Białorucki ur. 1918		wyrób zabawek z drewna	1945	1	16 m ²
Józef Borowiec ur. 1931		naprawa i wyrób stolarki meblowej		1	24 m ²

⁶⁹ R. Białorucki, B. Witek, *65 lat Gminnej Spółdzielni Samopomoc Chłopska w Boguchwale*, Boguchwała 2010, s. 13.

⁷⁰ E. Krupa, s. 68.

Wacław Cieśla ur. 1944 Miroslaw Kowalski ur. 1950	czelad- nicy	okucia do mebli, metalowe znaczniki okolicznościowe	1973	2	
Bonisław Gorczyca ur. 1923	czelad- nik	krawiectwo męskie miarowe	1951	1	16 m ²
Władysław Kotula ur. 1926		magłowanie białizny	1973	1	12 m ²
Franciszek Machowski ur. 1942	mistrz	krawiectwo męskie	1971	1	26 m ²
Józef Ochał ur. 1941		krawiectwo męskie, konfesyj- ne miarowe	1967	3 osoby, w tym 1 uczeń	30 m ²
Józef Rak ur. ?		magłowanie białizny	1974	1	17 m ²
Stanisław Rusinek ur. 1909		rzeźba w kamieniu	1970	1	15 m ²
Stanisław Ruszała ur. 1937		naprawa i konserwacja pojaz- dów mechanicznych	1970	1	40 m ²
Jan Solecki ur. 1923	mistrz	budowa i remont budynków	1959	1	
Lucjan Suda ur. 1919		malowanie na szkle i porce- lanie	1969	1	
Józef Szybkowski ur. 1915	mistrz	naprawa zamków, sprzętu gospodarstwa rolnego do- mowego	1971	1	12 m ²
Julian Tama ur. 1915	mistrz	okucia budowlane, balustra- dy, bramy, naprawy instalacji sanitarnych	1969	1	
Marian Wilczek ur. 1933	czelad- nik	krycie dachów, rynny da- chowe	1969	2 w tym uczeń	45 m ²
Antoni Wilk ur. 1932	mistrz	okucia budowlane, bramy, balkony, ogrodzenia	1970	1	20 m ²
Kazimierz Wilk ur. 1926		krawiectwo męskie	1972	1	20 m ²
Edward Wołoczewski ur. 1912		przewijanie silników, napra- wa sprzętu elektrycznego	1965	5 w tym 4 uczniów	
Józef Zachara ur. 1913	mistrz	prace remontowo-budowal- ne	1959	1	
Kazimierz Zachara ur. 1939	mistrz	budowa i remont budynków parterowych	1970	1	
Ryszard Żyradzki ur. 1943	mistrz	wypiek ciast, wyrób lodów	1971	7 w tym 5 uczniów	100 m ²

APRz, Cech Rzemiosł Różnych w Rzeszowie, sygn. 701.

Handel

Jeszcze u schyłku XIX wieku handel znajdował się pod kontrolą dworów, a pierwszorzędną rolę odgrywały karczmy. Na początku XX wieku i przez okres międzywojenny najważniejszą placówką handlową był sklep kółka rolniczego założony w 1906 roku. Oferował produkty spożywcze

i gospodarcze. W okresie międzywojennym na terenie gminy Raclawówka zarejestrowanych było 47 placówek handlowych oferujących przede wszystkim artykuły gospodarcze i spożywcze: Błędowa Zgłobieńska (1), Kielanówka (2), Lutoryż (3), Niechobrz (6), Nosówka (3), Raclawówka (4), Staroniwa (10), Wola Zgłobieńska (3), Zgłobień (5) i Zwiężczyca (6). W Boguchwale działały 4 placówki handlowe. Największe znaczenie miało Kółko Rolnicze, oferujące w swoim sklepie towary mieszane z wyszynkiem pod korek. Na ścianie budynku znajdowała się skrzynka pocztowa. W czasie wojny można tam było nabyć artykuły pochodzące z przydziału, takie jak wapno i naftę.

Przez wiele lat sklep prowadził Maciej Majer. W sklepie oferowano artykuły spożywcze, przybory szkolne, artykuły chemiczne oraz wyszynk pod korek. W czasie okupacji hitlerowskiej sklepikarz skupował jaja, jako tzw. zbieracz, w imieniu firmy Gremnicki i S-ka. Stanisław Deręgowski oferował wyszynk wódki i piwa pod korek. Tomasz Kozłowski natomiast prowadził sklep działający jeszcze w połowie lat 50. Z książki sklepowej dowiadujemy się o oferowanych wówczas towarach⁷¹. W czasie wojny Leon Woźniak utrzymywał się ze sprzedaży detalicznej porcelany⁷².

Gminna Spółdzielnia Samopomoc Chłopska

W 1947 roku rozpoczęła się akcja mająca na celu ograniczenie, a niebawem likwidację prywatnego handlu. W 1949 roku upaństwowiono 98% przemysłu handlu hurtowego i 96% handlu detalicznego. Na skutek tych działań monopol na handel na terenie gminy posiadała Gmina Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska”⁷³. Spółdzielnia została założona w 1945 roku w Raclawówce, ówczesnej siedzibie gminy. W 1953 roku nową siedzibą władz spółdzielni został Niechobrz. W okresie Polski Ludowej spółdzielnia

⁷¹ Brylantyna, biczyska, buty walonki, buliony, brukiew, blachy do jęczmienia, druty do robienia, dropsy cukierki, drożdże suszone, drzwiczki do pieca, ekstrakt drożdżowy, farba olejna, farba do wapna, filizanki z podstawkami, hocyle, imbryk, igła do worów, igła do maszyn, igła ręczna, imbir, kuchenka elektryczna, koszule męskie, kakao, knot do lampy, konwie na mleko, karty do gry, karbolina, kubki do kos, kosy 80 i 90 cm, kotły ocynkowane, kryniczanka, karma dla drobiu, książki, leszcz w pomidorze, lepy na muchy, latarnia stajenna, łańcuch, łańcuch na choinkę, metry stalowe, metry stolarskie, miotły, mulina, naftalina, naparstki, noże szczyrzyki, oliwa do maszyn, ołówki do brwi, obsadki szklane, oliwa do maszyn, opony rowerowe, osełki, papierosy: *Żeglarz, Wczasowe, Sport, Giewont, MDM, Stołeczne, Mętolowe, Grunwald, Nowe i Mewa*, przedza, pończochy, pędzle malarskie, piłka do metali, piwo dubeltowe słodowe i jasne, podpórki okienne, pralka, szkła do latarni, sierp, spirytus salicylowy, trutka na szczury; książka w zbiorach autora.

⁷² APR, Akta gminy Raclawówka, sygn. 15.

⁷³ P. Grata, „Bitwa o handel” na terenie województwa rzeszowskiego, w: *Pamiętny rok 1947*, red. M. E. Ożóg, Rzeszów 2001, s.361-377.

posiadała pozycję monopolisty w zakresie handlu i produkcji żywności. Rozwijano sieć gastronomiczną (bary, zakłady gastronomiczne)⁷⁴.

Od 1972 roku na drodze administracyjnej spółdzielnia przejęła młyny w Babicy, Boguchwale i Niechobrze, mogła więc uruchomić piekarnię w Niechobrze. W 1976 roku obsługiwała Boguchwałę, Kielanówkę, Lutoryż, Mogielnicę, Niechobrz, Nosówkę, Raclawówkę, Wolę Zgłobieńską, Zarzecze, Zgłobień i Zwiężycę. Zatrudniono wówczas 128 pracowników i współpracowano z 22 agentami. W 1971 roku na terenie gminy Boguchwała działało 19 placówek handlu detalicznego: w Boguchwale (12), Zwiężycy (5), Lutoryżu i Mogielnicy po 1⁷⁵. Były to małe sklepy i kioski spożywcze usytuowane, jak w Boguchwale, w pobliżu urzędów, zakładów pracy i w centralnych punktach wsi. W Boguchwale ta oferta była najbardziej wszechstronna. Sklepy w Boguchwale zaopatrywała w artykuły spożywcze GS w Niechobrze, mięso dostarczała GS w Głogowie, warzywa i owoce pochodziły ze Spółdzielni Ogrodniczej w Rzeszowie. Niska jakość oferowanych produktów była często przyczyną skarg mieszkańców.

W 1979 roku oddano do użytku Pawilon Handlowy w Boguchwale o powierzchni 1000 m². Miejscowość ta stała się także siedzibą władz spółdzielni. W latach pięćdziesiątych spółdzielnia musiała rywalizować z innymi podmiotami gospodarczymi w warunkach gospodarki wolnorynkowej⁷⁶. W 1986 roku na ogólną liczbę 3116 zatrudnionych w Boguchwale tylko 161 (5%) utrzymywało się z pracy w handlu, głównie uspołecznionym. Jesienią 2014 roku otwarto dwa sklepy wielkopowierzchniowe sieci handlowej Biedronka i Stokrotka.

Fabryka porcelany

Pierwsza informacja prasowa na temat planowanej budowy fabryki porcelany w Boguchwale pojawiła się 10 czerwca 1938 r. i ograniczyła się tylko do krótkiego komunikatu: „Ćmielów w Boguchwale? Jak donoszą, znana fabryka wyrobów porcelanowych w Ćmielowie, zamierza utworzyć filię w Boguchwale, gdzie podobno byłaby fabryka porcelanowych izolatorów”⁷⁷.

Budowie największych obiektów COP towarzyszył Melchior Wańkiewicz, jako reporter. Wspomniał jednym zdaniem o budującej się fabryce

⁷⁴ S. Mazur, *Handel detaliczny artykułami konsumpcyjnymi*, w: *40 lat spółdzielczości rolniczej „Samopomoc Chłopska” na Rzeszowszczyźnie*, red. J. Petrus, Warszawa 1986, s. 142-150.

⁷⁵ APRz, Gminna Rada Narodowa w Boguchwale, sygn. 92.

⁷⁶ R. Białorucki, B. Witek, s. 24-30.

⁷⁷ „Zew Rzeszowa”, 1938, nr 17.

porcelany w Boguchwale⁷⁸. O wiele bardziej wyczerpującym źródłem jest kronika parafialna. Ksiądz Józef Przybyła poświęcił tej inwestycji następującą uwagę: „Zaczął się całą parą ruch pod względem zarobkowym. Potrzeba było dostarczyć tysiące kubików szutru do robót betonowych i z całej okolicy, dzień w dzień, jechały furmanki z szutrem od Wisłoka. Rzemieślnicy różnego rodzaju jak cieśle, murarze, ślusarze i tak dalej, a nawet prości robotnicy z łopatami, zarabiali ładne pieniądze, tak że do roboty rolnej trudno było człowieka znaleźć. Zatem pod względem materialnym cała okolica się podniosła, bo w krótkim czasie napłynęły do niej duże sumy pieniędzy”⁷⁹.

Równocześnie z produkcją izolatorów wykorzystywanych w przemyśle, fabryka rozpoczęła produkcję porcelany stołowej, nakryć stołowych oraz galanterii porcelanowej i aptecznej⁸⁰. Kadra inżynieryjno-techniczna, niezbędna do uruchomienia i prowadzenia produkcji izolatorów, nie była liczna. Tworzyli ją specjaliści w zakresie nauki zawodu sprowadzeni z fabryki porcelany w Chodzieży koło Poznania oraz inżynierowie z Torunia i Warszawy. W końcu sierpnia 1939 roku w fabryce porcelany zatrudnionych było 120 osób⁸¹.

W ostatnich dniach sierpnia w fabryce dokonano próbnego wypału porcelany w obecności przedstawiciela firmy francuskiej inżyniera Bessie, nadzorującego początkową fazę produkcji. Uruchomiona na krótko przed wybuchem wojny fabryka porcelany pracowała przez cały okres okupacji niemieckiej bez większych zakłóceń. W czasie okupacji nadzór nad działalnością przemysłową zakładów sprawowała Izba Przemysłowo-Handlowa w Krakowie. W maju 1943 roku w fabryce zatrudniono 263 osoby⁸². Dla pracowników zaangażowanych w działalność państwa podziemnego pobyt w Boguchwale był sposobem uniknięcia represji ze strony okupanta. Pomoc organizacyjna w tym zakresie ze strony Stanisława Syski była wszechstronna i skuteczna.

12 grudnia 1948 r. fabryka porcelany została na mocy ustawy o nacjonalizacji przemysłu przejęta na własność państwa. Dziesięć dni później, 22 grudnia 1948 r., został podpisany protokół zdawczo-odbiorczy pomiędzy Józefem Sobolewskim reprezentującym Stanisława Syskę,

⁷⁸ M. Wańkiewicz, *Sztafeta. Rzecz o polskim pochodzie gospodarczym*, Warszawa 1939, s. 266.

⁷⁹ J. Przybyła, s. 38.

⁸⁰ E. Koweckiej, M. i J. Łosiowie, L. Winogradów, *Polska porcelana*, wyd. 2, Wrocław 1983, s. 196.

⁸¹ J. Petrus, *Budownictwo Centralnego Okręgu Przemysłowego na Rzeszowszczyźnie i jego wpływ na kształtowanie się stosunków gospodarczo-społecznych*, „Rocznik Województwa Rzeszowskiego”, t. 6, 1969, s. 171, 173.

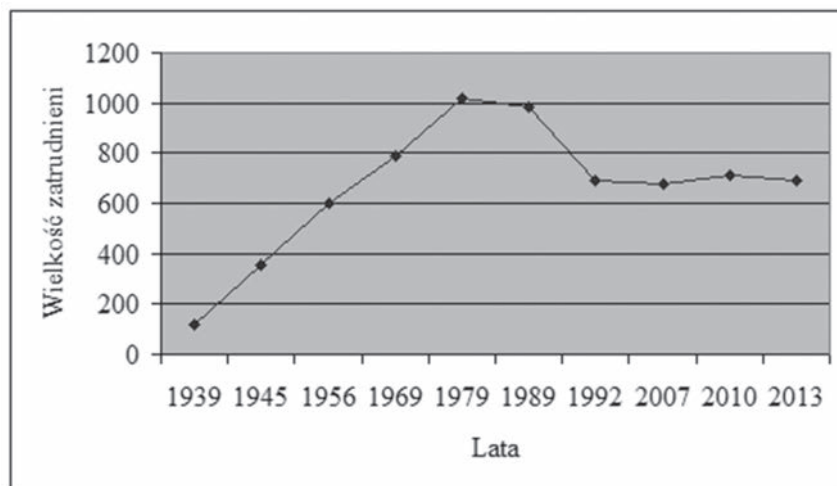
⁸² APRz, Fabryka Porcelany w Boguchwale, sygn. 1.2.3.4.

a Ryszardem Perkowskim przejmującym fabrykę w imieniu Zjednoczenia Przemysłu Ceramiki Szlachetnej w Solicach. Po upaństwowieniu fabryki nadano jej nazwę: Państwowa Fabryka Porcelany Elektrotechnicznej „Boguchwała” w Boguchwale koło Rzeszowa. Dwa lata później, tj. 12 grudnia 1950 r. zmieniono ponownie nazwę na: Fabryka Porcelany Elektrotechnicznej „Boguchwała” w Boguchwale. Przedsiębiorstwo Państwowe. Nazwa funkcjonowała krótko, bowiem już od 1 stycznia 1951 r. przedsiębiorstwo zostało przemianowane na Zakłady Porcelany „Boguchwała”. W późniejszych latach fabryka kilkakrotnie zmieniała swą nazwę. Ostatnia wersja z 1989 roku brzmiała: Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej im. Ludwika Waryńskiego ZAPEL w Boguchwale.

W dobie PRL fabryka znacznie się rozbudowała. W 1956 roku zbudowano nowy wydział produkcyjny W-20, przystosowany do produkcji izolatorów do świec zapłonowych. W latach 1961-1965 wybudowano kolejny wydział produkcji porcelany W-30. Zamontowano w nim dwa piece tunelowe i cztery komorowe opalane gazem, wykonane przez Biuro Konstrukcji Projektów i Dostaw Pieców Tunelowych w Krakowie. W ramach modernizacji fabryki w 1983 roku w najstarszej części fabryki na wydziale W-10, zainstalowano nowe piece komorowe do produkcji izolatorów typu Bickley na licencji amerykańskiej, w miejsce sześciu pieców opalanych węglem. Fabryka wprowadziła nową i wydajną technologię produkcji izolatorów.

Rozbudowie fabryki towarzyszył wzrost zatrudnienia. W 1950 roku pracowało w fabryce około 400 osób, a czterdzieści lat później, w 1989 roku, blisko 1100 osób. Około 25% pracowników fabryki stanowiła administracja. W latach 1980-1981 na skutek kryzysu gospodarczego tendencja wzrostu zatrudnienia została zahamowana⁸³. W wyniku zmian przeprowadzonych w spółce po 1992 roku liczba zatrudnionych znacznie spadła.

⁸³ M. Gaweł, *Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej w latach 1939-2009 i ich wkład w rozwój społeczno-gospodarczy Boguchwały*, w: *Małe miasta. Społeczność*, red. M. Zemło, Lublin 2011, s. 395-407.

Rysunek 1. Zatrudnienie w Zakładach Porcelany Elektrotechnicznej S.A. w Boguchwale w latach 1939-2013. Źródło: Krajowy Rejestr Sądowy Rzeszowie, Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale; M. Gaweł, *Zakłady Porcelany Elektrotechnicznej w latach 1939-2009 i ich wkład w rozwój społeczno-gospodarczy Boguchwały*, [w:] *Małe miasta. Społeczność*, red. M. Zemło, Lublin 2011, s. 403.

W latach 1962-1967 działała przy fabryce szkoła zawodowa dla pracujących, kształcąca pracowników o specjalności formierz-ceramik. Szacuje się, że szkołę tę ukończyło około 130 uczniów. Zawodu uczyli specjaliści zatrudnieni w fabryce, a kierownikiem tej placówki był Ryszard Sieniutowicz⁸⁴.

Instytut Energetyki w Warszawie. Oddział w Boguchwale

W 1962 roku rozpoczęło działalność Rozwojowe Biuro Konstrucyjne (RBK), którego celem było prowadzenie badań naukowych nad udoskonaleniem rodzajów produkcji. W 1972 roku RBK przekształcono w Ośrodek Badawczo-Rozwojowy Ceramiki Elektrotechnicznej CEREL. Był to samodzielny ośrodek badawczy, specjalizujący się w dziedzinie technologii, konstrukcji, badań i normalizacji izolatorów ceramicznych, konstrukcji maszyn i urządzeń, opracowywania zestawów mas oraz informacji naukowo-technicznej. W 1992 roku placówkę tę przekształcono w Instytut Energetyki w Warszawie oddział w Boguchwale. W strukturze oddziału Ceramiki CEREL znajdują się dwa zakłady: Zakład Inżynierii Ceramicznej, w skład którego wchodzi: Laboratorium Badań Surowców

⁸⁴ Jubileusz 70-lecia Zakładów Porcelany Elektrotechnicznej, s. 22.

i Tworzyw Ceramicznych, a także Laboratorium Materiałowe Ogniw Paliwowych oraz Zakład Prototypów wraz z Warsztatem Mechanicznym i Pracownią Technologiczno-Konstrukcyjną. Posiadanie własnego działu badawczego umożliwia szybkie wdrażanie nowych wyrobów z ceramiki technicznej. Specjalnością firmy są precyzyjnie obrabiane elementy maszyn i urządzeń wytwarzane z ceramiki korundowej i cyrkonowej.

Zakład Naprawy Samochodów

W ciągu ponad pięćdziesięcioletniej działalności Zakład Naprawy Samochodów kilka razy zmieniał nazwę i profil produkcji. W 1951 roku uruchomiono Państwowy Ośrodek Maszynowy działający do 1966 roku. Zabezpieczał on obsługę rolnictwa spółdzielczego w powiecie rzeszowskim, zatrudniając około 50 pracowników. W 1966 roku w miejsce POM utworzono Zakład Naprawczy Mechanizacji Rolnictwa (ZNMR), specjalizujący się w naprawie samochodów Tatra, wykorzystywanych w przedsiębiorstwach melioracyjnych. ZNMR działał do 1974 roku, kiedy to przemiano go na Zakład Naprawy Samochodów (ZNS). W latach 70. uruchomiono przyzakładową szkołę zawodową, kształcąca przyszłych mechaników samochodowych. W 1988 roku przedsiębiorstwo zatrudniało około 800 pracowników. W 2002 roku ZNS przekształcono w spółkę z o.o. Obecnie ZNS działa w ramach Grupy Kapitałowej Podkarpackie Centrum Producyjno-Wdrożeniowe EKO-Karpaty. Podstawowym profilem produkcji są wyroby ze stali węglowej i stali nierdzewnej, z których produkowane są osie i wały napędowe do autobusów i samochodów ciężarowych.

Inteligencja techniczna

COP stwarzał możliwości zarobkowania inżynierom i technikom różnych specjalności. Był również szansą na zatrudnienie dla osób o niższych kwalifikacjach. Obok budowy Gdyni, COP był drugą co do wielkości inwestycją w okresie międzywojennym. Według ogólnych szacunków do połowy 1939 roku inwestycja ta pochłonęła 400 mln złotych⁸⁵. Tam gdzie powstały obiekty przemysłowe w ramach COP, przyjeżdżali inżynierowie i technicy, którzy często angażowali się w życie codzienne miejscowości⁸⁶. W 1938 roku do Boguchwały przyjechała pierwsza grupa inżynierów i techników, która w okresie powojennym znacznie się rozrosła. Pragniemy przybliżyć sylwetki kilku inżynierów, którzy poprzez pracę zawodową związali się z fabryką porcelany i OBR CEREL w Boguchwale.

⁸⁵ Z. Dziemianko, *Koszty budowy COP*, w: *COP. Przeszłość. Teraźniejszość. Przyszłość*, red. J. Konefał, Stalowa Wola 2007, s. 71-78.

⁸⁶ J. Kamińska-Kwak, *Rola Inteligencji technicznej międzywojennym Rzeszowie*, „Prace Historyczno-Archiwalne”, t. 8, 1999, s. 103-111.

Tadeusz Stępniewski urodził się 2 maja 1913 r. w Opatowie, w rodzinie Wojciecha Stępniewskiego, rzemieślnika i Franciszki Heleny ze Świestowskich. Absolwent gimnazjum w Skarżysku-Kamiennej od 1931 roku Studiował na Wydziale Elektrycznym Politechniki Warszawskiej, uzyskując w 1937 roku dyplom inżyniera elektryka. W 1938 roku ukończył Szkołę Podchorążych Piechoty w Pułtusku jako podchorąży plutonowy. Po rocznym epizodzie wojskowym, 1 września 1938 r. wrócił na politechnikę jako starszy asystent specjalizujący się w dziedzinie izolatorów ceramicznych wysokich napięć. 1 marca 1939 r. zrezygnował z pracy naukowej. Podpisał umowę z powstającą w Boguchwale fabryką porcelany, obejmując stanowisko kierownika laboratorium wysokich napięć. W sierpniu 1939 roku zmobilizowany. Walczył w kampanii wrześniowej 1939 roku. Uniknął niewoli, przedostając się na Węgry. Do Boguchwały powrócił w 1940 roku. W okresie okupacji hitlerowskiej współpracował z Warszawskim Oddziałem Stowarzyszenia Elektryków Polskich. W Boguchwale pracował do 30 września 1948 r., pełniąc funkcję m.in. dyrektora technicznego. Od marca 1949 roku pracował na Wydziale Elektrycznym Politechniki Śląskiej w Gliwicach jako wykładowca, prowadząc zajęcia z techniki wysokich napięć. W 1950 roku zorganizował Katedrę Wysokich Napięć, którą kierował przez następne lata. W latach 1952-1965 był prodziekanem do spraw dydaktycznych na Wydziale Elektrycznym Politechniki Śląskiej. W roku 1955 uzyskał tytuł docenta, a od 1965 roku profesora nadzwyczajnego na tejże uczelni. Współpracował z przemysłem energetycznym, pełniąc funkcje kierownicze i doradcze w wielu zakładach przemysłowych m.in. w katowickim Oddziale Zagłębia Węglowego i w bielsko-bialskim zakładzie „Izolator”. Współzałożyciel Instytutu Energetyki w Warszawie (1953), głównej placówki naukowo-badawczej wspierającej rozwój polskiej energetyki. Od 1958 roku kierował Pracownią Budownictwa i Osprzętu Sieciowego w Bielsku-Białej. Uczestniczył w budowie pierwszych w Polsce linii elektrycznych. Od 1973 roku przewodniczący Polskiego Towarzystwa Elektrotechniki i Teoretycznej i Stosowanej; członek Komitetu Historii Nauki Techniki PAN (1978), a także Komitetu Elektrotechniki PAN (1981). Zmarł 2 maja 1987 r., pochowany w Bielsku-Białej na cmentarzu komunalnym⁸⁷.

Marian Kordek urodził się 28 sierpnia 1924 r. w Krakowie. W latach 1937-1939 był uczniem VIII Gimnazjum i Liceum im. A. Witkowskiego w Krakowie (obecnie V Liceum). Naukę przerwał wybuch wojny. W okresie okupacji hitlerowskiej pracował w firmie Elektro-Volta, najpierw jako

⁸⁷ *Jubileusz 70-lecia Zakładów Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale 1939-2009*, s. 14, 63; S. T. Sroka, *Stępniewski Tadeusz (1913-1987)*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 43, 2005, s. 542-544.

uczeń, potem czeladnik-elektryk, równolegle kończąc szkołę zawodową o kierunku elektrotechnicznym. Po wojnie zdał maturę ogólnokształcącą eksternistycznie (1947), a w roku 1949 w liceum o profilu elektrycznym. W 1955 roku ukończył studia na Wydziale Ceramicznym AGH. Z tą uczelnią związał się zawodowo jeszcze jako student, przejmując obowiązki asystenta (1954). Od 1964 roku doktor nauk technicznych. Pracował jako adiunkt w Katedrze Ceramiki Szlachetnej i Technicznej AGH, uzyskując na macierzystej uczelni w 1968 stopień docenta. Był dyrektorem Międzyresortowego Instytutu Materiałów Budowlanych i Ogniotrwałych. Przez dwie kadencje sprawował funkcję prodziekana Wydziału Inżynierii Materiałowej i Ceramiki AGH. W latach 1972-1975 był dyrektorem Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Ceramiki Elektrotechnicznej w Boguchwale. Autor i współautor 72 publikacji, w tym 17 książek i 9 patentów. Przeszedł na emeryturę w 1991 roku. Członek Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Przemysłu Materiałów Budowlanych. Przez wiele lat należał do Rady Programowej czasopisma „Szkło i Ceramika”. Jego pozazawodową pasją było pszczelarstwo. Osiągnął w tym zakresie spore umiejętności, w dowód uznania odznaczony medalem im. Księdza dra Jana Dzierżonia. Zmarł 14 października 2006 r., pochowany w Krakowie na cmentarzu Podgórskim⁸⁸.

Stanisław Łabuz urodził się 14 grudnia 1937 r. w Lichwinie (powiat tarnowski) w rodzinie Józefa i Julii Łabuzów, prowadzących gospodarstwo rolne. W 1945 roku w rodzinnej wsi rozpoczął naukę w szkole powszechnej, którą zakończył w Grodkowie (1952). W Grodkowie ukończył Liceum Ogólnokształcące w 1956 roku. Absolwent Wyższej Szkoły Pedagogicznej Opolu na Wydziale Fizyki w 1960 roku. Pracę zawodową rozpoczął w 1960 roku. w Technikum Budowlanym i Szkole Rzemiosł Budowlanych w Jarosławiu. W 1968 roku otrzymał tytuł doktora nauk technicznych w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Katowicach (obecnie Uniwersytet Śląski). Przeniesiony do pracy w Wyższej Szkole Inżynierskiej w Rzeszowie na stanowisko starszego wykładowcy w Zakładzie Fizyki w 1968 roku, tam pracował do 1983 roku. W latach 1983-1990 był dyrektorem Ośrodka Badawczo-Rozwojowego Ceramiki Elektrotechnicznej w Boguchwale. Zmarł nagle 13 lutego 1990 roku, pochowany w Rzeszowie⁸⁹.

Jerzy Fekecz urodził się 15 maja 1923 r. w Wilnie, tam w 1940 roku ukończył gimnazjum. W latach 1939-1940 działał w konspiracji harcerskiej, Aresztowany przez Niemców za działalność niepodległościową.

⁸⁸ C. Strzednicki, *Z żalobnej karty. Doc. dr inż. Marian Kordek (1924–2006)*, „Szkło i Ceramika”, 2007, nr 1, s. 16.

⁸⁹ J. Stankiewicz, *Dr Stanisław Łabuz 14 II 1937–13 II 1990. Wspomnienie*, „Zeszyty Naukowe Politechniki Rzeszowskiej”. „Matematyka i Fizyka”, 1990, nr 10, s. 10.

W 1944 roku, w obawie przed aresztowaniem przyjechał do Rzeszowa i tam w 1945 roku zdał maturę w II Gimnazjum. W 1945 roku przeprowadził się do Wrocławia i tam rozpoczął studia na Wydziale Elektrycznym Politechniki Wrocławskiej. Z Wrocławiem związał zawodowe życie. Latem 1948 roku został skierowany na praktykę zawodową do fabryki porcelany w Boguchwale. Kontakty zawodowe Fekecza z fabryką porcelany i Ośrodkiem Badawczo-Rozwojowym CEREL trwały do końca lat 80. We wspomnieniach wymienił nazwiska inżynierów z fabryki porcelany, z którymi współpracował, a byli to: Marek Augustyn, Teofil Gołąb, Tadeusz Szwaja, Józef Wielgus (jego doktorant), zaś z OBR CEREL: Maria Adamonis, Jan Dziadkowiec, Marian Kordek, Edward Kurpa, Kazimierz Krząstek, Stanisław Łabuz, Jan Seredyński, Bolesław Włodarkiewicz, Bohdan Zaborowski i inni. Wspominał także współpracę z byłymi pracownikami fabryki porcelany, którzy po nacjonalizacji zakładu w 1948 roku wyjechali z Boguchwały. Chodziło o Jana Gardziejewskiego, Mariana Folika, Kazimierza Buczka, Zbigniewa Syskę, syna właściciela zakładu oraz wymienionego już Tadeusza Stępniewskiego. Promotorem rozprawy doktorskiej Fekecza był profesor Stępniewski, on też był opiniodawcą w sprawie nadaniu Fekeczowi tytułu profesora. Od 1990 roku profesor Fekecz jest na emeryturze⁹⁰.

W połowie lat 70. Boguchwała była najbardziej uprzemysłowioną wsią w Polsce. Fabryka porcelany oferowała miejsca pracy i mieszkania dla pracowników, w tym dla absolwentów Wydziału Ceramicznego Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie. W połowie lat 80. mieszkała w Boguchwale spora grupa inteligencji technicznej, głównie inżynierów.

Zakończenie

Rozstrzygający wpływ na najnowszą historię Boguchwały miały wydarzenia z końca XIX wieku. Uruchomienie połączenia kolejowego Rzeszów-Jasło w 1890 roku stworzyło warunki do rozwoju działalności pozarolniczej. Budowa fabryki porcelany w ramach COP w latach 1938-1939 zapoczątkowała zasadnicze zmiany w strukturze społecznej, które w okresie powojennym zmieniły Boguchwałę z wsi na podmiejski ośrodek przemysłowy.

⁹⁰ *Jubileusz 100-lecia II Liceum Ogólnokształcącego im. płk. Leopolda Lisa-Kuli 1904-2004*, red. J. Gancarz, K. Staszewski, Rzeszów 2004, s.148; *Jubileusz 70-lecia Zakładów Porcelany Elektrotechnicznej w Boguchwale 1939-2009*, s. 124-129; *Księga pamiątkowa Zjazdu 2010 roku absolwentów pierwszego rocznika Politechniki Wrocławskiej z okazji 65-lecia Politechniki Wrocławskiej i 100-lecia uczelni technicznych we Wrocławiu*. Opracował K. Banyś, Wrocław 2010, s. 141.

Boguchwała since the second half of the 19th century. Selected issues

The following article presents the most important events in recent history of Boguchwała, whose civic right were restored on 1 January 2008 . The first part of the article shows the importance of the Wisłok in the landscape and the economy of Boguchwała over the centuries. The text is illustrated by the maps of Boguchwała from the late eighteenth and mid-nineteenth centuries. The second part discusses the spatial layout of the village from the mid-nineteenth century to present. The third part focuses on discussing the changing livelihood of the residents of Boguchwała.